

SZENT RAKTÁRAK A TÁJBAN

Barna Gábor, a néprajz szegedi professzora évek óta rendszeresen szervez nemzetközi diákszemináriumokat meghatározott témakörökben. 1999-ben egy ilyen rendezvény keretében került sor a Szegedhez közeli Tápé temetői kápolnájában lévő tárgyi anyag szisztematikus felmérésére. Ennek a munkának az eredményeit összegezte Barna Gábor magyar és angol nyelven megjelentetett kötetében.¹ A kiadvány a tápéi temetői kápolnában található, eredendően hitéleti célokat szolgáló tárgye gyűjtést ismerteti és elemzi. Ennél többet is nyújt azonban a szakrális témával foglalkozó etnográfus, folklorista, vallásantropológus kutató számára: további általános és konkrét kérdéseket vet fel a hitélet strukturális jellemzőivel kapcsolatosan. Ehhez próbálok meg a továbbiakban néhány gondolatot megfogalmazni.

A tápéi kápolna különböző időszakokból származó, különböző funkciójú és használati értékű tárgyak csoportját őrzi. Barna Gábor a kápolnát ebben a minőségében egyfajta sajátos raktárként, úgynevezett „szent raktárként” tekinti: *„A tápéi temetői kápolna is értelmezhető úgy, mint vallási tárgyak gyűjteménye, mint egy olyan „szent raktár”, amely meghatározott időszak kegyességtörténetének emlékét őrzi, ahonnan számos ember meríthet s megerősítheti magát vallási, lelki, mentális problémái esetén.”*² Maga az építmény, a kápolna természetesen ennél többet jelent a helyiek hitéletében: ahogyan azt a kötetben olvashatjuk, bár a körülötte lévő temetőt lezárták, bizonyos alkalmakkor szentmiséket, körmeneteket továbbra is tartanak ezen a helyen. Mint szakrális jellegű tárgyak lerakata, a kutató számára ebben a kettős minőségében is értelmezhető. Az idézett kötetben tömör és szép elemzés olvasható a kápolna vallási és közösségi szerepéről. Szemléletes grafikonok jelenítik meg az egyes tárgytípusokat, a kápolnában található ábrázolások tartalmi csoportjait.³ A további kutatás számára is fontos tanulságokat fogalmaz meg a szerző a funkcionális elemzések során, például a tárgyadományok és a „tárgymegőrzés” kapcsán, amikor az otthoni áhítat és a kápolna kapcsolatát elemzi.⁴

A vallás gyakorlásához szorosan hozzá kapcsolódik egy jellegzetes tárgykultúra, tárgyi, dologi kellékeknek egy az adott vallásra, felekezetre vagy hitéleti típusra jellemző tára. Ezek a tárgyak, dolgok, kellékek – „objektumok”, amelyek sorába akár a kisépitményeket is besorolhatjuk, mint amilyen a tápéi kápolna –, a vallás, a hitélet környezeti feltételei közé tartoznak, amelyek részben maguk is alkotó elemei a vallásgyakorlásnak, és részben annak infrastruktúrális tényezői közé sorolhatók. Sok esetben pedig az áhítat szerves részei. Ez a tárgyi anyag a vallási élet legkülönbözőbb szinterein bukkan fel: templomokban, magánházaknál, szent helyeken, kegyszereket áruló üzletekben, búcsús kirakodások árubódéiban, vagy akár nyilvános tereken, az áhítat megnyilvánulásainak szabad téren kialakított helyein. A kutató

¹ Barna 2003.

² Barna 2003. 9. (angolul: 29.)

³ Barna 2003. 14–18. (angolul: 34–38.)

⁴ Barna 2003. 18–22. (angolul: 38–42.)

számára ezek a tárgyak elsőrendű fontosságúak. Segítségükkel árnyaltabb képet alkothatunk nem csupán a hozzájuk közvetlenül kapcsolódó rítusokról, szokásokról, hanem egész hitéleti típusokról, vallásgyakorlási formákról, komplex vizsgálatuk eredményeként pedig kirajzolódhat előttünk használóik vallásosságának képe, arculata, feltárulhatnak annak sajátos, rájuk jellemző vonásai.

A „szent raktár” abban a jelentésben, ahogyan azt Barna Gábor használja, szakrális tartalmat hordozó, ideiglenesen funkcionálisan kívül helyezett tárgyak együttesét jelenti. Ezt a jelenséget a kínálózó számos lehetőség között célszerűnek tűnik más összefüggések felől, például a környezet, a táj szintjéről megközelíteni. Nem elsősorban azért, mivel az idézett munkában vizsgált temetői kápolna mint építészeti objektum, a környezet szakrális tartalmat hordozó építménye, és ebben a minőségében önálló jelentéssel is rendelkezik. Inkább azért, mert nem elszigetelt jelenségről van szó: ilyen „lerakatok,” pontosabban funkcionális szempontból több tekintetben is hasonló vonásokkal rendelkező objektumok és tárgycsoportok számos helyen és formában, többféle arculatú környezetben előfordulnak a vallásosság különböző típusainak gyakorlatában.

A katolikus hitélet egyik alapvető vonása – ahogyan ez más felekezetek és vallások esetében is rendszerint megfigyelhető –, hogy minden körülmények között rögzíti magát a térben, amihez kijelöl bizonyos koordinátákat, megjelöl bizonyos helyeket, tehát létrehoz egy a működéséhez szükséges térbeli struktúrát. Ebben kitüntetett szerepet kapnak a tárgyi világ elemei. Makroszinten többnyire építmények, kegyképek, kegyszobrok, ereklyék, mikroszinten az építmények mellett gyakran kisebb tárgyak, képek, szobrok, szentelmények és más kellékek tartoznak ebbe a körbe. Az idők során azonban a tárgyi kellékek mennyiségi és funkcionális szempontból egyaránt elérik az adott vallásgyakorlási modell zavarmentes működéséhez szükséges szintet, a hitélet pedig ezzel együtt elérheti a hívek által igényelt telítettséget. Ami a tárgyi kellékek közül ezen a hitélethez szükséges szinten felül érkezik, az egy meglévő elem helyére kerülhet. Ez a jelenség úgy is lejátszódhat, hogy maga a hitélet változik, például abban az irányban, hogy csökkennek tárgyi igényei. Vannak példák arra is, hogy a külső, többnyire mesterséges környezet változik, amely folyamat korlátozhatja a szakrális tárgykultúra kiterjedését. Több olyan lehetséges iránya is van a változásoknak, amelyek ezen a téren „felesleget” eredményezhetnek.

Visszafordítható vagy kétirányú folyamatokról van itt szó. Egyes újabb vallásgyakorlási formák bevezetése vagy korábbiak felújítása az időközben feleslegessé vált kellékek újbóli használatba vételéhez vezet. Közép-Európa posztkommunista országaiban évtizedeken át általános és az ateista ideológiát képviselő hatalmi struktúra által hallgatólagosan jóváhagyott jelenség volt a közterületeken álló szakrális tárgyak, szobrok, építmények lepusztulása, elhanyagolása, adott esetben megcsonkítása. A rendszerváltást követő években ez a tendencia megfordult, általánossá vált, hogy ezeket a létesítményeket, műemlékeket felújították, újból használatba vették. A hitélet makroszintjén ez a folyamat tehát elsősorban az építmények, a határban vagy az utak mentén, köztereken álló szakrális képművek újjáépítésében, restaurálásában mutatkozott meg, a tárgyi világ mikroszintű eseteire ugyanakkor már jóval kevesebb szakirodalmi adat áll rendelkezésre.

A jelenség kulcskérdése a hitélet telítettségében rejlik. Ez a fogalom arra utal, hogy valamely szinten a vallásosság mindennapi formái mennyiben és milyen

mértékben szolgálják ki a hívek lelki igényeit: hagynak-e lekötetlen vegyértékeket, vagy pedig – egy a kutatásban is aktívan közreműködő helyi lelkész, Kisfalusi János találó szavaival – úgynevezett „túlpasszoráltság” esete áll fenn. Ez utóbbit természetesen a legtágabb értelemben kell használnunk, és azt az állapotot jelölhetjük vele, amikor a helyi hitéletben résztvevő legintenzívebb vallásossággal jellemezhető tagoknak igénye sem éri el a rendelkezésre álló kínálatot. Ugyanez a jelenség a tárgyi világ nyelvére lefordítva főleg megjelenéséhez vezet. A hitélet igényeit meghaladó tárgyi kellékek elhelyezése gondot okozhat, különösen azok szakrális tartalma miatt. Így alakulnak ki a Barna Gábor által bemutatotthoz hasonló megőrző helyek. A Balkán tájait járva, de Európa más vidékein is például szembeötlő az utak mentén nagy számban álló kápolnák, szakrális kisemlékek felhasználása hasonló elhelyezési célokra. Az ide kihelyezett tárgyak nem szakadtak el teljesen a kultusztól, de sok esetben egyértelműen annak perifériájára kerültek.

A hitéleti célokra nem használt szent tárgyak elhelyezésének igénye érezhetően jelen van a fogyasztói kultúrával járó jelenség formájában is. A tömeges termelés nem egészen újkeletű, de szembetűnő módon mutatkozik meg a szent tárgyak fogyasztásának és felhasználásának terén. A társadalom szélesebb rétegei számára is elérhető áron beszerezhető áhítati tárgyak a katolikus vagy keleti szertartású hitélet egy bizonyos szintjén a háztartásokban, sőt, esetenként a templomokban is többlet megjelenéséhez vezet. Mivel szent tárgyról van szó, amelyek nem kerülhetnek a szemébe, egyenes az út a különböző lerakatok képződéséhez, amelyek a lakóházak, templomok padlásától egészen a kisépítményekig többféle típusba tartozhatnak. A tápei temetőkápolna ennek egy különleges esetét képviseli.

Végeredményben egy a vallásosság más területéről jól ismert, számos alkalommal leírt jelenségről van szó: a szakralizáció és a deszakralizáció dinamikájáról. Ezt a minden fajta vallásosságban jelen lévő, állandóan változó egyensúlyt jeleníti meg a tárgykultúra a maga sajátos formájában. A hívek és a vallásos közösségek újabb és újabb kellékeket szereznek be a vallásgyakorlás, az áhítat számára. A hitélet változásával – akár csökkenő intenzitásról, akár a kultusz jellegének megváltozásáról van szó (mint például egyes templomokban vagy lakóházak szent tereiben Szent Miklós helyett Szent Antal képének elhelyezése) – ezen tárgyak, kellékek egy része használaton kívül kerül. Okozhatja ezt a jelenséget deszakralizációs folyamat is, amely demográfiai tendenciák, szekularizációs jelenségek, vagy más körülmények, adott esetben akár felekezeti áttérések következménye is lehet.

A szentelmények oldaláról közelítve a kérdést, a képlet nem tűnik túlságosan összetettnek. Mindenki számára ismert, hogy a hagyományos katolikus vagy ortodox vallásosságban a szentelmények milyen körültekintő bánásmódban részesülnek. Használaton kívül kerülésükkel nem dobhatják azokat a szemétre, rendszerint gondoskodnak elhelyezésükről vagy elégetik őket. Azok a tárgyak, amelyekre a mindennapos vallásgyakorlás során nincs szükség, szakrális jellegük folytán – más szentelményekhez hasonlóan – nem kerülhetnek a napi hulladék közé, így egy olyan szent helyen kapnak elhelyezést, amely – a Barna Gábor által feltárt, bemutatott kápolna esetében – maga is osztozik sorsukban: kikerült a mindennapi, rendeltetészerű használatból. A szent hely, a kápolna a hitélet terében a perifériára került, önmaga jelölve ki ennek a perifériának a helyét. Az alapvetően centralizált katolikus vallásgyakorlás ennek megfelelően periférikussá nyilvánította a korábban a hívek által hitéleti célokra

beszerzett és felhasznált tárgyi kellékek egy részét, azokat a tárgyakat, amelyekre már nem tartott igényt. Ezek azonban az ismertetett esetben nem kerültek át a profán szférába, mint egyébként gyakran: padlásra, pincébe vagy egyéb olyan félreeső helyekre, ahová a mindennapi élet profán funkciójú tárgyait is elhelyezik, gyakran ideiglenes jelleggel, amikor éppen nincsen rájuk szükség.

Bizonyos vagyok abban, hogy mind a mai Magyarországon, mind a Kárpát-medence egészének területén még több, a kötetben bemutatotthoz hasonló „szent raktár” található. Szakrális építményeink és szent helyeink a hozzájuk kapcsolódó kultusz révén szinte kimeríthetetlen tárházát jelentik ennek a tárgyi kultúrának, amelynek megismerése nélkül nem alkothatunk hiteles képet a hitéleti hagyományainkról, a múlt és a jelen tradicionális vallásosságának törvényszerűségeiről.

IRODALOM

BARNA Gábor

2003 *Egy szent raktár. Tárgyak, szimbólumok, kommunikáció. / A Sacred Depot. Objects, Symbols, Communication.* Devotio Hungarorum 10. SZTE Néprajzi Tanszék, Szeged.